

Yıl: 4, Sayı: 12, Ağustos 2017, s. 386-405

Muhammed AKDOĞAN¹

NİZAMİYE MEDRESELİ MUHADDİSLER

Özet

Nizâmiye medreseleri kurulduğu günden tarih sahnesinden silindiği zamana kadar İslam dünyasının ilim konusunda ilerlemesine büyük katkılar sunmuştur. İlme verdiği büyük desteklerin yanısıra Sünnî Müslüman dünyanın akide noktasından savunulması bilincini her zaman omuzlarında taşımıştır. Nitekim bu medreselerin belki de en önemli işlevi bu olmuştur.

Bu makalede Muhaddislere geçmeden önce medresenin tarihi, amacı ve öneminden kısaca bahsedilmiştir. Medreselerin müderrisleri genellikle fikhî yönü ağır basan âlimlerden teşekkül ettiği bilinmektedir. Ancak hadissiz fikh olamayacağına göre medresede hadis âlimleri de ders vermişlerdir. Bu makale kapsamında yüzyıllarca eğitim veren bir kurumun muhaddis hocaları ile talebeleri merak edilip araştırılmış ve faaliyetlerinden kısaca bahsedilmiştir. Tespit edebildiğimize göre hoca sayısı 7, talebe ise 11'dir. Yaklaşık 4 asır faaliyet yürüten bir medresenin muhaddis sayısının bu kadar az olması dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Nizâmiye medresesi, muhaddis, hadis.

MUHADDITH OF THE NİZAMİYA MADRASA

Abstract

Nizâmiye madrasas has made great contributions to the advancement of the Islamic world in knowledge until they were deleted from the stage of history from when they were established. In addition to great support in the knowledge, the goal of defending the Sunni Muslim World from the point of doctrine always carried on shoulders. This was perhaps the most important function of these schools.

Before passing on hadith scholars, the history, purpose and importance of the madrasas is briefly mentioned. It is known that the mudarris of the Madrasas are composed of lecturers who are prominent in the direction of fiqh. However, according to the fact that fiqh could not be done without the hadith, the muhaddith

¹ Dr., Başbakanlık Araştırmacısı., el-hadimi@hotmail.com

taught in the Madrasas. Muhaddiths and students of a school that has been teaching for centuries is researched and their activities is mentioned. According to what we can determine, the number of muhadith is 7 and the student is 11. It is noteworthy that the number of muhadith of the madrasa who conducts about 4 centuries of activity is so small.

Key Words: Nizamiya madrasa, muhaddith, hadith.

GİRİŞ

Eğitim insanlık tarihinin başından itibaren var olagelmış önemli bir mevzudur. Önemli emirlerinden biri ‘oku’ olan İslam, üzerinde çok konuşulan ve konuşulacak olan eğitime büyük bir önem atfetmiş, bunu bilen ve kavrayan devlet ricali ve ulema faaliyetleri desteklemiş ve bunun ilerlemesi için gereken maddi-manevi her türlü desteği vermiştir.

Selçuklular (1040-1308)’ın h. 431 (1040) tarihinde Dandanakan savaşıyla birlikte kurulduğu kabul edilmektedir. Bu tarihten itibaren Sünnî İslam dünyasının hamiliğini üstlendiği bilinmektedir. Selçuklular kültür, ilim ve medeniyet konusunda özellikle Nizamülmülk’ün gayretleriyle büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Bu çabaların belki de en belirgin ve somut örneği Nizamiye medreselerinde vücut bulduğu ifade edilebilir. Bu medreseler eğitimin kurumsallaşmasında büyük bir rol üstlenmiştir. Daha önceleri İslam topraklarında dağınık halde bulunan medreselerin birbirleri ile olan iletişimleri oldukça sınırlıydı.² Bu medreseyle eğitim bir sisteme bağlanıp kontrol altına alınmış ve medreselerin birbirleriyle olan irtibatı sağlanmıştır. Medreseyi yakından tanımak ve tanıtmak amacıyla tarihi, amaçları ve öneminde kısaca bahsedilecek daha sonra böyle büyük bir fonksiyon üstlenen medresede muhaddislik görevini üstlenmiş hocalar ve talebeler tespit edilecektir. Buna ek olarak hem hoca hem de talebeler hakkındaki hatalı bilgileri izale etmek için bu çalışma tarafımızdan yapılmıştır. Aynı bir çalışmanın konusunu teşkil ettiğinden bu medreselerin eğitim politikası ve İslâm dünyasına kazandırdıkları ve kaybettirdikleri hakkında bilgi verilmeyecektir.

1. Nizamiye Medreseleri Tarihi

Nizamiye medreseleri, İslam dünyasında meydana getirdiği yenilikler sebebiyle büyük bir önem arz etmektedir. Bu medreselerin kurulduğu tarihlerde İslam dünyası, farklı devletler/halifelikler tarafından yönetilmekteydi. Bunlar Fâtımî, Abbâsî ve Endülüs Emevî devletleridir. Fâtımîler Şîliğin temsilcisi durumundayken, Abbâsîler ise Ehl-i sünnet’in savunucusu konumundaydılar. Her iki görüş de bu devletler tarafından korunmakta ve savunulmakta idi. Bu amaçla her iki akımın temsilcileri medreselerin açılmasını desteklemişler ve bu medreselerin çalışmalarına büyük önem atfetmişlerdir. Fâtımîler’in faaliyetlerine ek olarak Bâtınîler de zaman içerisinde İslam dünyasını tehdit edici bir konuma gelmişler, hatta kendi görüşlerini desteklemeyen pek çok âlim ve yöneticilere suikast düzenleyerek ölümlerine neden olmuşlardır. Bâtınîliğin şîliğin vurucu gücü olarak anılmasında bir sakınca olmamalıdır. Şî inancını destekleyen medrese veya diğer kurumlara³ karşı Ehl-i sünnet akidesini insanlara

² Bu medreseler arasında İbn Fûrek, Beyhakiyye, Sa’diyye ve Ebû İshâk el-İsferâyinî gibi medreseler bulunmaktadır. Suyûtî, *Hüsni’l-Muhâdara fi Târîhi Mısır ve’l-Kâhire* (thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm), Kâhire, Dâru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1967/1387, II, 255; Ocak, Ahmet, *Medrese Geleneği İçinde Nizamiye Medreseleri’nin Önemi*, I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya), 2013, s. 446.

³ Ezher Camii ve Dâru’l-Hikme medresesi buna örnek olarak verilebilir. Ocak, Ahmet, *Medrese Geleneği İçinde Nizamiye Medreseleri’nin Önemi*, s. 443.

nakleden ve bu anlayışı kuvvetlendiren medreselere ihtiyaç duyulmuş, bu amaçla ilk Nizamiye medresesi Nîsâbûr'da inşa edilip kullanıma sunulmuştur.⁴ Ancak kaynaklarda medresenin ne zaman açıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu isimle anılan medreselerin en çok bilineni Bağdad Nizamiye medresesidir. H. 457 (1065) yılında inşasına başlanan medrese, 459 (1067) yılında tamamlanmıştır. Eski dönemlerde her bir medrese, bir âlimin adına inşa edildiği bilinmektedir. Bağdâd nizamiyesi Ebû İshâk eş-Şîrâzî adına inşa edilmekle birlikte ilk dersi İbnu's-Sabbâğ vermiştir. Ebû İshâk'ın açılış merasimine katılmamasının sebebini kaynaklar, medresenin gasb edilen bir arazi üzerine yapıldığından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. İlk dersi veren İbnu's-Sabbâğ kısa bir süre sonra azledilmiş ve yerine Ebû İshâk yeniden atanmıştır.⁵

Medreselere niçin Nizamiye ismi verildiği konusuna gelince, her ne kadar bu isimle anılsa da bu medreselerin kurulmasına müsaade eden Selçuklu devlet yöneticisi yani Sultan Alparslan'dır. Onun izni olmadan böyle bir kurumun kurulması zamanın şartları göz önünde bulundurulduğunda mümkün değildir. Ancak bu medreselerin kurulmasını isteyen Vezir Nizamülmülk olduğundan bu isimle anılagelmiş olmalıdırlar. Nizamülmülk devlet adamlığı yanında âlim bir kişiliği de sahiptir. Hadis, fıkıh, tefsir, kelam, edebiyat gibi ilimlerde de bilgi sahibi olmakla birlikte Kur'an'ı da hıfzetmiştir.⁶

Zamanının üniversitesi olarak değerlendirilebilecek olan bu medreseler, dersane, mescid, kütüphane, yatakhane, yemekhane ve hamamdan oluşan bir külliye niteliğindedir. Bu bilgilerden de anlaşılacaktır ki, bunlar müderris ve öğrencinin genel ihtiyaçlarının sağlandığı bir yükseköğretim kurumudur.⁷

Medreselere ait kütüphanelerin zenginleşmesi için Nizamülmülk oldukça ihtimam göstermiş, kişilerden ellerindeki kitapları satın almış ve çeşitli âlimlerden yazdıkları eserlerini talep etmiştir. Ayrıca bazı halifeler kendilerine ait kitap koleksiyonlarını Nizamiye medresesi kütüphanelerine bağışlamışlardır. Böylelikle, medresenin inşa edildiği şehirler zenginleşen kütüphaneleriyle ilim merkezleri haline gelmiştir.⁸

Nizamiye medreseleri Selçuklu topraklarının pek çok yerinde inşa edilmiş ve büyük bir fonksiyon icra etmiştir. Açıldığı yerler arasında Bağdâd ve Nîsâbûr dışında, Belh, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Taberistân, Musul, Kudüs, Halep, Dımaşk, Konya, Harizm, Âmul, Bûsenc, Harcird, Rey, Cezîretü İbn Ömer, Zebîd, Hûzistân ve Zâhir bulunmaktadır.⁹

Nizâmiye medreselerinin Şâfîî geleneği desteklemek için yaptırıldığı vakfiyelerden anlaşılacaktır. Medreseye vakfedilen arazi, çarşı ve dükkânlardan elde edilen gelirlerin medreselere tahsis edildiği, medresede görevlendirilecek müderris, vaiz, hâzinü'l-kütüb, kıraat

⁴ Köroğlu, Mehmet, *Nizamiye Medreselerinin İcra ettiği Fonksiyon ve Etkilediği Coğrafya* (basılmamış yüksek lisans tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 51.

⁵ Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, II, 255; Talas, M. Asad, *Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim* (trc. Sadık Cihan), Samsun, Etüt yay. 2000, s. 41-2; Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmiye Medresesi", DİA, XXXIII, 189.

⁶ Kırpık, Güray, *Bağdat Nizamiye Medresesi Kuruluşu, Yapısı ve İşleyişi, İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm)*, Uluslararası Sempozyum, 07-08-09 Kasım 2008, 2011, s. 685.

⁷ Köroğlu, Mehmet, *age*, s. 41; Talas, M. Asad, *age*, s. 42; Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmiye Medresesi", DİA, XXXIII, 189.

⁸ Talas, M. Asad, *age*, s. 53-4; Kırpık, Güray, *age*, s. 691; Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmiye Medresesi", DİA, XXXIII, 189.

⁹ Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmiye Medresesi", DİA, XXXIII, 188-191.

hocası, Arapça hocası, ferrâş ve kapıcıların da Şâfiî olması gerektiği vakfiyede açıkça ifade edilmiştir.¹⁰

Medreselerin giderleri, tahsis edilmiş vakıflardan sağlanmaktaydı.¹¹ Böylece medrese devletin sırtında yük olmaktan kurtulmakta ve daimi bir gelire sahip olmaktaydı. İlmî ve idarî özerkliğinin yanısıra mali özerkliği de elde etmiş oluyordu.

Medreselerin hangi zaman diliminde faaliyet gösterdiği sorulursa; XI. asırda faaliyetlerine başladığını düşünülen bu medreselerinin XV. asırda Bağdâd nizamiyesinin muîdi olan Fîrûzâbâdi (ö. 817/1415) ile tarihe karıştığı söylenebilir.¹²

Yukarıda zikredildiği gibi Nizamiye medreseleri önemli kişiler adına inşa edilirdi. Bu kişilere müderris ismi verilip atamaları farklı kişilerin vasıtasıyla yapıldığı bilinmektedir. Sultan ve vezirin yanında Abbâsî halifelerinin de müderris atama yetkisi bulunmaktaydı.¹³ Bu atamalar devletin otoritesiyle orantılı olarak zikri geçen kişiler arasında sürekli el değiştirmiştir.

Nizamiye müderrisleri cübbe ve sarıktan oluşan özel bir kıyafet giyerlerdi. Bu kıyafetin şekli ve rengi dönemlere göre değişiklik arz etmekteydi. Müderris olarak tayin edilen hoca bu görevini ölünceye kadar üstlenirdi. Bu görevden ayrılmak bazen kendi isteğiyle bazen de azil ile gerçekleşirdi. Bu medreselerde müderrislik görevi bazen vekâleten de yürütüldüğü vakidir. Müderrislerin işini hafifletmek için muîd denen yardımcı kimseler atanmıştır. Bu kişilerin görevi talebelere ders tekrarı yaptırıp anlaşılmayan yerleri izah etmektir.

Nizamiye’de eğitim gören öğrenci sayısı zamana ve hocaya göre değişiklik göstermektedir. Bazı müderrislerin 100 talebesi bulunurken diğer bazılarının öğrencisi sayısı 400’e ulaşmaktadır. Medreseye genellikle ilme düşkün, kabiliyetli, istekli kişiler genel olarak öğrenci olarak kabul edilmişlerdir. Bir kısım öğrenciler tüm ilmi yaşamlarını buraya hasretmekteyken; diğer bazıları ise başka ilim merkezlerinde eğitimini tamamladıktan sonra Nizamiye’de eğitimlerini hitama erdiriyorlardı. Eğitim yaşında bir sınır olmadığı gibi eğitimin belirli bir süresi de yoktu. Çünkü bu sürede esas olan bitirilmesi istenen temel kitapların okunmasıydı. Her bir seviyede okunacak kitaplar tam anlamıyla sindirilmeden bir üst kısma geçilemiyordu. Bu sürenin belirlenmesinde kişinin taşıdığı vasıflar da önem arz etmekteydi. Zeka ve istek bunların en önemlisidir.

Ders sabah namazından hemen sonra Kur’ân tilavetiyle başlar, ya hoca tarafından verilir ya da talebeler metni okur hoca anlaşılmayan yerlere temas ederdi. Bazı hocalar da öğrencilerine not yazdırırlardı. Ders anlaşılması için hocalar tarafından soru sorulduğu gibi öğrenciler tarafından da hocaya sorulurdu.¹⁴

Nizamiye Medresesi hukuk, ilahiyat, edebiyat ve siyasal bilgiler fakültesi fonksiyonunu üstlenmiştir. Kimileri bu görevlere fen fakültesini de ilave etmiştir.¹⁵ Medresede verilen dersler araştırmacıdan araştırmacıya değişmekle birlikte bunlar Kur’ân ve Kur’ân ilimleri, hadis, fıkıh, kalam, Arapça, edebiyat, matematik, feraiz, hukuk, coğrafya, arkeoloji, astronomi, kimya,

¹⁰ Özeydin, Abdülkerim, “Nizâmiye Medresesi”, DİA, XXXIII, 189.

¹¹ Talas, M. Asad, *age*, s. 47.

¹² Talas, M. Asad, *age*, s. 46-7; Özeydin, Abdülkerim, “Nizâmiye Medresesi”, DİA, XXXIII, 190.

¹³ Talas, M. Asad, *age*, s. 48-50; Özeydin, Abdülkerim, “Nizâmiye Medresesi”, DİA, XXXIII, 189.

¹⁴ Talas, M. Asad, *age*, 51-2.

¹⁵ Ocak, Ahmet, *age*, s. 261.

musiki, resim, hat, hitabet mantık, felsefe, tıp, cerrahî'dir. Bu dersler hocaya ve yönetime göre şekillendiği söylenebilir.¹⁶

2. Medresenin Amaçları

Medresenin kuruluş sebepleri hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ancak araştırmamız neticesinde bu sebeplerin şunlar olduğunu söyleyebiliriz:¹⁷

1. Şîî inanca karşı Ehl-i sünnet itikadını korumak ve savunmak. Bunu yapabilmenin yolu Sünnî anlayışı savunacak ve bu anlayışı İslam toplumuna anlatacak ilim merkezleri kurmak ve ilim adamları yetiştirmektir.
2. Devletin farklı alanlarda ihtiyaç duyduğu memur, müderris, bürokrat yetiştirmek
3. İlim adamlarının kontrol altına alınma isteği

Bu amaçlar dışında kimi yazarlar tarafından Oğuzlar'ın İslamiyeti benimsemesi ve önceki inançlarının etkisinden kurtulması ile fakir öğrencileri okutma ve topluma kazandırmasını da medresenin amaçları arasında zikredilmişlerse de zamanın koşulları göz önüne alınarak değerlendirme yapıldığında bu çıkarımlar isabetli gözükmemektedir. Yukarıda zikredilen üç ana amaç kapsamında bu medreselerin açıldığı kanaati oluşmuştur. Diğerleri bu sürecin doğal yansımaları olarak kabul edilmelidir.

Zikri geçen amaçlara ulaşmak amacıyla, medreselerin kurulduğu yerler, ders veren ulemâ ve eğitim müfredatı özenle seçilmesinin yanısıra medresenin her türlü ihtiyacı karşılanmıştır.¹⁸

3. Medresenin Önemi

Medrese geleneğinin doğmasına katkı sunmuş ve Ehl-i sünnet görüşün kuvvetlenmesine olanak sağlamıştır. Şîî-Bâtınî görüşlere karşı bir siper olmuş ve Müslümanların birlik ve beraberliğini kuvvetlendirmiştir.¹⁹ Bu medreseler kendisinden sonra kurulan pek çok İslam devletine örnek teşkil etmiş, bu bağlamda Şîî düşünceyle mücadele kapsamında Kirman Selçukluları, Suriye Selçukluları, Irak Selçukluları ve Türkiye Selçukluları ile Selçuklu atabeyleri tarafından kurulan beyliklere de bu konuda önderlik ve örneklik yapmışlardır.²⁰

Bir vakıf üniversitesi olarak değerlendirilebilecek olan Nizamiye medresesi, hayır sahiplerinden elde edilen hayırlar ve medreseye tahsis edilen akarla hem medresenin hem de hoca ve talebelerin ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu sebeple okumaya fırsat bulamayan fakir kişilerin çocukları bu imkandan yararlanması da medresenin önemini kat be kat artırmıştır.²¹

¹⁶ M. Asad Talas, *age*, s. 50-1; Kırpık, Güray, *age*, s. 695; Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, XXXIII, 189.

¹⁷ Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, XXXIII, 188; Ocak, Ahmet, *age*, s. 257; Okumuşlar, Muhiddin, *Ehli Sünnetin Kurumlaşmasında Nizamiye Medreselerinin Etkisi*, Marife, VIII/1, 2008 s. 142-5; Acar, Abdurrahman, *Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları*, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu = International Symposium on the Contribution of Turkish World to Islam, 31 Mayıs - 1 Haziran 2007, s.351-64.

¹⁸ Okumuşlar, Muhiddin, *agm*, Marife, VIII/1, 2008 s. 145.

¹⁹ Ocak, Ahmet, *age*, s. 277-325.

²⁰ Kuşçu, Ayşe D., *Orta Doğu'da Şi'i-Sünnî Mücadelesinde Selçuklu ve Zengî Medreselerinin Yeri*, Akademik Orta Doğu Dergisi, Sayı: 4, s. 37.

²¹ Okumuşlar, Muhiddin, *agm*, s. 141.

4. Nizamiye Medreseli Muhaddisler

Bu başlık altında Nizâmiye medreselerinde hocalık veya talebelik yapan âlimler hakkında bilgi verilecektir. Burada zikredilen Sem'ânî, İbn Asâkir, İbnü'l-Arabî, Silefî gibi âlimlerin hayatı hakkında verilecek bilgiler oldukça muhtasar tutulacaktır. Çünkü bu âlimler üzerinde uzun, teferruatlı ve derinlemesine çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edecek kadar önemli ve marifetli şahsiyetlerdendir.

4.1. Hocalar

4.1.1. Muhammed b. Ahmed b. Ubeydullah el-Hafsî (ö. 466/1073)

Sahîh-i Buhârî'nin ravilerinden Küşmîhenî'den bu eseri rivayet eden Hafsî, hadis ilmini Merv ve Nîsâbûr'da tahsil etmiştir. Selçuklular'ın en önemli devlet adamlarından Nizâmülmülk'ün kendisine değer verdiği Muhammed'den Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Nizâmülmülk (ö. 485/1092), İsmâîl b. Ebî Sâlih, Hibeturrahmân el-Kuşeyrî, Abdülvehhâb b. Şâh eş-Şâzeyânî ve Vecîh eş-Şahhâmî Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'ini rivayet etmişlerdir. Vezîr Nizâmülmülk'ün onu Nîsâbûr Nizâmiye medresesine davet etmiş ve bu münasebetle pek çok âlim ondan bu eseri burada dinleme fırsatını yakalamışlardır. H. 466 (1073) senesinde Merv'de vefat etmiştir.²²

4.1.2. Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Mes'ade b. İsmâîl el-İsmâîlî el-Cürcânî (ö. 477/1084)

H. 407 (1016) senesinde Cürcân'da doğmuştur. Onun h. 406 (1015)'da doğduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. İlmî yolculuklar kapsamında Cürcân, Nîsâbûr, Rey, İsfahan, Hemedân, Mekke ve Bağdâd gibi ilim merkezlerine gitmiştir. Bu şehirlerde Ebu'l-Kâsım el-Cürcânî, babası Mes'ade b. İsmâîl, amcası Mufaddal b. İsmâîl, Hamza es-Sehmî, Muhammed b. Yûsuf eş-Şâlenecî ve Ahmed b. İsmâîl er-Ribâtî gibi âlimlerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Talebeleri arasında Ebû Nasr Ahmed b. Ömer el-Gâzî, Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî, İsmâîl es-Semerkandî, Ebû Mansûr İbn Hayrûn, Ebu'l-Kerem eş-Şehrezûrî ve Ebu'l-Bedr el-Kerhî bilinmektedir. İsmâîl es-Semerkandî ondan İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i ile *Târîhu Cürcân* isimli eserleri rivayet etmiştir. Terkedilmeye yüz tutan hadis imlâ geleneğini sürdürmüş ve Nîsâbûr Nizâmiye medresesinde imla etmiştir. Hadis ve fıkıh ilminde kendini yetiştirmiş ve elde ettiği birikimlerle insanları aydınlatmıştır. Bu ilimler yanında kendisini nesir ve nazım konusunda da yetiştirmiştir. Dindâr, sadûk, geniş ilim sahibi olan Ebu'l-Kâsım el-İsmâîlî, h. 477 (ö. 1084) senesinde Cürcân'da vefat etmiştir.²³

²² İbn Nukta, Ebû Bekr Muînuddîn Muhammed b. Abdülganî b. Ebî Bekr el-Bağdâdî, *Kitâbu't-Takyîd li Ma'rifeti'r-Ruvât ve's-Sünen ve'l-Mesânîd*, I-II, Hindistan, Vizâretü'l-Meârif ve Şuûni's-Sekafiyye, 1983/1403, I, 37; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Beyrût, Dâru Sâdir, 1980/1400, I, 376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), I XXXXXIII, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988, XXXI, 213-4 No: 192, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâût ve Ekrem el-Bûşî), I-XXV, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1982/1402, 2. Bs, XVIII, 244-5, *el-Muayyen fî Tabakâti'l-Hadis* (vadaha havâşî: Muhammed Besyûnî Zağlûl), Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419, 1. Bs, s. 430 No: 1489, *el-İber fî Haberi Men Gâber* (thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), I-IV, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1408, 1. Bs, II, 320; Yâfîî, Afidüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî el-Yemânî, *Mir'âtu'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, I-IV, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1417, 1. Bs, III, 72; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb* (thk. Abdülkâdir el-Arnâût ve Mahmûd el-Arnâût) I-X, Beyrût, Dâru İbn Kesîr, 1986, V, 283.

²³ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ ve Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995/1415, 2. Bs, XVI, 234-5; İbn Nukta, *age*, I, 244-6 No: 238; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXII, 187-8 No: 197, *es-Siyer*, XVIII, 564 No: 293, *el-İber*, II, 336; Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddîn Halîl b. İzzuddîn Aybeg b. Abdullah, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* (thk. ve i'tina Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafâ), I-XXIX

4.1.3. Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Zâhir b. Muhammed en-Nevkânî (ö. 479/1086)

H. 397 (1007) senesinde Nevkân'da²⁴ doğmuştur. Şâfiî mezhebinin fıkıh ilminde ileri gelenlerinden olan İsmâîl b. Zâhir, pek çok hadis sema eden sika, sadûk ve salih bir kimse olarak bilinmektedir. Rihle faaliyetleri çerçevesinde Bağdâd, Kûfe, Mekke gibi ilim merkezlerine gitmek suretiyle ilmini artırmıştır. Bu kapsam Ebu'l-Hasan el-Alevî, Ebu't-Tayyib es-Su'lûkî ve Abdullah b. Yûsuf b. Mâmeveyh'ten hadis rivayet etmiştir. Talebeleri arasında öne çıkanlar ise Abdülkerîm b. Muhammed ed-Dâmegânî, Zâhir eş-Şehhâmî, Ebû Nasr Ahmed b. Ömer el-Gâzî ve İsmâîl b. Abdurrahmân el-Kârî'dir. Fıkıhı ise Ebû Bekr et-Tûsî'den tahsil eden İsmâîl, Nîsâbûr Nizâmiye medresesinde çok sayıda hadis imlâ meclisi akdetmiştir. H. 479 (1086) senesinde vefat etmiştir.²⁵

4.1.4. Ebû Fadl Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ca'fer et-Tabesî²⁶ (ö. 482/1082)

Hadis hafızı, muhaddis ve zahid kimliklerinin sahibi Muhammed, Ebû Abdullah el-Hâkim, Ebû Tâhir Mahmiş, Abdullah b. Yûsuf b. Mâmeveyh ve diğer hadis âlimlerinden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden hadis naklinde bulunanlar arasında Cüneyd b. Muhammed el-Kâyîni, Vecîh eş-Şehhâmî ve Ebu'l-Es'ad el-Kuşeyrî bilinmektedir. Sika bir kimse olup çok eser yazdığı ifade edilmekle birlikte *Bustânu'l-Ârifîn* ve *eş-Şâmil fî Bahri'l-Kâmil* isimli eserleri bilinmektedir. Nîsâbûr Nizamiye medresesinde hadis imlasında bulunan Muhammed b. Ahmed, Tabes'e dönmüş ve h. 482 (1082) senesinde burada vefat etmiştir.²⁷

4.1.5. Ebû Bekr Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî el-Mervezî (ö. 510/1116)

H. 466 (1073) senesinde Merv'de doğmuştur. *el-Ensâb* sahibi Ebû Sa'd Abdülkerîm es-Sem'ânî'nin babasıdır. Küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başlamış, özellikle hadîs, fıkıh, hilaf, Arap edebiyatı, tarih ve nahiv ilimlerinde derinlik kazanmıştır. Beldesinde öğrenimini tamamladıktan sonra Nîsâbûr, Bağdâd, Mekke, Medîne, Kûfe, Nîsâbûr gibi ilim merkezlerine gitmiştir. O, babası Mansûr b. Abdülcebbâr, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Ebî İmrân es-Saffâr, Ebu'l-Kâsım ez-Zâhirî, Abdullah b. Ahmed et-Tâhir, Abdülvâhid İbnu'l-Kuşeyrî, Sâbit b. Bûndâr, Muhammed b. Abdüsselâm el-Ensârî, Ebu'l-Hüseyn İbnu't-Tuyûrî ve Ebu'l-Feth Ubeydullah el-Hâşimî'den hadis dinlemiştir. Talebeleri arasında Ebû Tâhir es-Silefî, Ebu'l-Fütûh et-Tâî gibi önemli âlimler yer almaktadır. Hocası Ebu'l-Hayr Muhammed b. Ebî İmrân'dan *Sahihu'l-Buhârî*'yi ve diğer hocası Ebû Muhammed İbnu'l-Abenûsî'den *Târîhu*

Beyrût, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000/1420, 1. Bs, IX, 133-4 No: 1783; Sarîfinî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ezher, *el-Müntehab mine's-Siyâk li Târîhi Nisâbûr* (thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz), Beyrût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989, 1. Bs, s. 141-2; Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ* (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdulfattâh Muhammed el-Hulv), I-X, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1964/1383, IV, 294-5 No: 370; İbnü'l-İmâd, *age*, V, 331; Ocak, Ahmet, *age*, s. 224.

²⁴ Nevkân, Tûs'a bağlı bir şehirdir. İbnü'l-İmâd, *age*, V, 345.

²⁵ İbnü'l-Cevzî, *age*, XVI, 261; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXII, 261-2 No: 275, *es-Siyer*, XVIII, 446-7 No: 229, *el-İber*, II, 341; Sarîfinî, *age*, s. 139 No: 318; Sübkî, *age*, IV, 270-1 No: 365; İbnü'l-İmâd, *age*, V, 345; Ocak, Ahmet, *age*, s. 224.

²⁶ Tabes, İsfahan, Kirmân ve Nîsâbûr arasında bir kavşak noktada bulunmaktadır. Sem'ânî, *el-Ensâb* (thk. eş-Şeyh Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî), I-XII, Beyrût, 1980/1400, VIII, 209.

²⁷ Sem'ânî, *age*, VIII, 209; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, 274-5; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXIII, 99-100, *es-Siyer*, XVIII, 588 No: 309, *el-İber*, II, 345, *el-Muayyen*, II, 144 No: 1545; Sarîfinî, *age*, s. 58 No: 110; Yâfîf, *el-Mir'ât*, III, 101; İbnü'l-İmâd, *age*, V, 352; Kâtip Çelebi, Hâcî Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, Beyrût, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, II, 1024; Babanzade Bağdâdlı İsmâîl Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi'l-Funûn*, I-II, Dâru Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., I, 181; Ocak, Ahmet, *age*, s. 224.

Bağdâd'ı okuması ilminin ulaştığı boyutları göstermesi açısından önemlidir. Bağdâd Nizâmiye medresesinde bir müddet hadis dersi vermiş, daha sonraları Merv'e gelerek şehrin camiinde hadis imla etmiştir. Yazmaya başladığı bazı eserleri yarım kalmıştır. Ancak derslerinde rivayet ettiği hadisleri şerh ederek oluşturduğu *el-Emâlî* isimli eseri tamamlamıştır. Muhaddis, fakih ve edib kimliğiyle bilinen es-Sem'ânî, h. 510 (1116) senesinde vefat etmiştir.²⁸

4.1.6. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562/1166)

H. 506 (1112) senesinde Merv'de doğmuştur. Dört yaşındayken babası onu ilim meclislerine götürmüş, bu meclislerde Abdülgaffâr b. Muhammed eş-Şîrûyî, Ubeyd b. Muhamed el-Kuşeyrî ve Sehl b. İbrâhîm es-Sub'î ile mülâki olmuştur. İlerleyen yıllarda ilim yolculuklarına başlamış, Nisâbûr, İsfahan, Bağdâd, Dımaşk, Taberistân, İsferyân, Enbâr, Buhârâ, Birûcird, Bestâm, Basra, Bağşûr, Belh, Tirmîz, Cürcân, Haleb, Hama, Hums, Hartenk, Hüsrevcird, Rey, Semerkand, Hemedân, Serahs gibi diğer pek çok ilim beldesine gitmiştir. Bu şehirlerde Ebu'l-Muzaffer İbnu'l-Kuşeyrî, Kâdî Ebû Bekr el-Ensârî, Kâdî Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Yahyâ el-Kuraşî gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Talebeleri arasında oğulları Ebu'l-Muzaffer Abdürrahîm ve Muhammed'in yanısıra Abdülmuiz b. Muhammed el-Herevî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed es-Sâîğ yer almaktadır. Horasan muhaddisi, şark muhaddisi, İslâm'ın tacı gibi sözlerle değeri ifade edilen es-Sem'ânî, ilim tahsilinden sonra Amîdiye ve Nizâmiye medreselerinde talebe okutmuştur. Muhaddis, fakih ve müverrih kimliğiyle tanınan Sem'ânî, h. 562 (1166) senesinde vefat etmiştir. Onun 550 yılında Semerkant'ta yazmaya başladığı, kabile nesebi, şehir, ülke, mezhep ve meslek gibi gruplar altında hazırladığı ve 5348 nisbeyi alfabetik olarak sıraladığı *el-Ensâb*, rivayet aldığı hocalarını bir arada topladığı *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 1070-1176 tarihleri arasında Bağdâd'a gelerek ilim talebinde bulunan kimseleri zikrettiği *ez-Zeyl alâ Târîhi'l-Hatîb* ile hadis eğitim ve öğretim metodundan bahsettiği *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ* isimli eserleri yanında pek çok eser yazdığı kaynaklarda kaydedilmektedir.²⁹

4.1.7. Ebû Muhammed Mahmûd b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 568/1172)

Fakih, muhaddis, müverrih, edib ve sûfî kimliğini bir arada taşıyan Mahmûd, h. 492 (1099) senesinde ilmî bir geleneğe sahip bir ailenin ferdi olarak Hârizm'de doğmuştur. O, babası Muhammed b. Abbas, dedesi Abbâs b. Arslân, İsmâîl b. Ahmed el-Beyhakî ve Muhammed b. Abdullah el-Hafsavî'den hadis ilmini öğrenmiştir. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında Ahmed b. Abdülvâhid el-Fârisî, Muhammed b. Alî İbnü'l-Mutahharî, Yûsuf b. Mukallid, Ahmed b. Târik ve İbnu'l-Tallâye gibi kişiler yer almaktadır. Şâfî fıkını ise Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî'den tahsil etmiştir. Rihle faaliyetini gerçekleştirmiş ve bu kapsamda Merv, Buhârâ, Semerkant ve Bağdâd'a gitmiştir. Bağdâd Nizâmiye medresesinde hadis rivayetinde bulunmuştur. Hârizm asıllı olan Mahmûd b. Muhammed, memleketinin tarihi ile ilgili *Târîhu Hârizm* ile fıkıh sahasında ise *el-Kâfî fî Nazmi's-Şâfî*'yi yazmıştır. Şâfî mezhebine müntesib olup dedesine nisbetle Abbâsî olarak

²⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXV, 259-62 No: 311, *es-Siyer*, XIX, 371-3 No: 214; Sübkî, *age*, VII, 5-11 No: 708; Efendioğlu, Mehmet, "Muhammed b. Mansûr Sem'ânî", XXXVI, 464-5.

²⁹ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikatüddîn Alî b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri), Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1997, XXXVI, 447-9 No: 4195; Zehebî, *es-Siyer*, XX, 456-65, *Tezkiratu'l-Huffaz*, IV, 1316-9 No: 1090; Sübkî, *age*, VII, 150-5 No: 888; İbn Kâdî Şühbe, Ebu's-Sıdk Takıyyuddîn Ebû Bekr B. Ahmed, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, I-V, Haydarâbâd, Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1978/1398, 1. Bs, II, 11-3; İbn Kesir, *et-Tabakat*, s. 619-21 No: 660; Yâfî, *age*, III, 279; Efendioğlu, Mehmet, "Abdülkerim b. Muhammed Sem'ânî", XXXVI, 461-2.

tanınan Mahmûd b. Muhammed, h. 568 (1172) senesinde Hârizm'de vefat etmiştir. Hârizm'de ilerleyen zamanlarda kendi neslinden gelen pek çok muhaddis yetişmiştir.³⁰

4.2. Talebe

4.2.1. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Herrâsî et-Taberistânî (ö. 504/1110)

H. 405 (1014) senesinde Taberistan'da doğan Kiyâ el-Herrâsî'nin lakabı İmâdüddîn ve künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Şâfî mezhebinin önde gelen hadis ve fıkıh âlimleri arasında yer almaktadır. İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî'den Nisâbü'r Nizâmiye medresesinde Şâfîi fikhını tahsil etmiştir. Cüveynî'nin müdliğini üstlenmiş, onun ölümünden sonra bu şehirden ayrılarak Beyhak'a yerleşmiş ve bir müddet burada müderrislik görevini ifa etmiştir. Daha sonra Bağdâd'a gitmiş, h. 493 (1100)'ten vefat edinceye kadar Bağdâd Nizamiye medresesinin müderrisliğini üstlenmiştir. Hadis ilmini İmâm Harameyn el-Cüveynî, Ebû Alî Hasan b. Muhammed es-Saffâr ve Zeyd b. Sâih el-Âmilî'den tahsil eden Kiyâ'dan Sa'du'l-Hayr, Abdullah b. Muhammed b. Gâlib ve Ebû Tahîr es-Silefî gibi âlimler hadis rivayetinde bulunmuştur. Münazara ve ilim meclislerinde hadislerden bol miktarda yararlandığı bilinen el-Herrâsî, h. 504 (1110) senesinde vefat etmiş ve Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.

Bir zaman Hasan Sabbâh'ın İlkiyâ lakaplı oğlu ile karıştırılmasından dolayı batınlıkla itham edilen Kiyâ el-Herrâsî, Halife Müstazhir Billâh'ın araya girmesi ve Ebu'l-Vefâ İbn Akîl gibi âlimlerin şehadetiyle ölümden kurtulmuştur. *Ahkâmu'l-Kur'ân, Nakzu Müfredâtî'l-İmâm Ahmed, Levâmiu'd-Delâil fî Zevâyâ'l-Mesâil, et-Ta'lik fî Usûli'l-Fıkh ve Şifâu'l-Müsterşidîn fî Mebâhisi'l-Müctehidîn* isimli eserleri bilinmektedir.³¹

4.2.2. Ebû Alî es-Sadefî, Hüseyin b. Muhammed b. Fîrrûh es-Sarakustî el-Endelûsî (ö. 514/1120)

Fakîh, kadı ve muhaddis vasıflarını taşıyan Ebû Alî es-Sadefî, aslen Sarakustalıdır. H. 454 (1062) senesinde Sarakusta'ya 4 mil uzaklıktaki Menâzilu Mahmud diye bilinen bir köyde doğmuştur. H. 452 (1060) senesinde doğduğuna dair rivayetlerde bulunmaktadır. Memleketi Sarakusta'da Ebu'l-Velîd el-Bâcî ve Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed'den, Belensiye'de Ebu'l-Abbâs b. Dilhes'ten ve Meriyye'de Muhammed b. Sa'dûn el-Karavî gibi hocalardan, Mısır'da Ebû İshâk el-Habbâl'dan, Basra'da Ca'fer b. Muhammed el-Abbâdânî ve Abdülmelik b. Şagabe'den, Ebbâr'da Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Muhammed el-

³⁰ İbnü'l-Fuvatî, Ebü'l-Fazl Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ahmed, (ö. 723/1323), *Mecmau'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb* (thk. Muhammed el-Kâzım), Tahrân, Vizâretü's-Sekâfiyyeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1416, I. Bs., II, 312 No: 5158; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXIX, 325-6 No: 303; Sübkî, *age*, VII, 289-90 No: 985; İbn Kesîr, *et-Tabakât*, s. 627 No: 672; İbnü'l-Mülakkin, *el-Akdu'l-Müzheb*, s. 136 No: 349; Kâdî Şühbe, *age*, II, 21-2 No: 318; Katib Çelebi, *age*, I, 293-4; Bağdâdî İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Arifîn*, II, 403-4; Ziriklî, *age*, VII, 181.

³¹ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikatüddîn Alî b. Hasan b. Hibetullah, *Tebyînu'l-Kezibi Müfterî*, Dımaşk, Matbaatu't-Tevfik, 1347, s. 288-9; İbnü'l-Cevzî, *age*, XVII, 122 No: 3795; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXV, 92-3 No: 88, *es-Siyer*, XIX, 350-2 No: 207, *el-Muayyen fî Tabakâti'l-Hadis*, s. 152 No:1622; Safedî, *age*, XXII, 54-6 No: 32; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefayatu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân* (thk. İhsân Abbâs), I-VIII, Beyrût, Dâru Sâdir, 1978/1398, III, 286-90 No: 430; Yâfî, *age*, III, 133-4; İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf b. Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, (takdim ve ta'lik Muhammed Hüseyin Şemsüddin), I-XVI, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992/1413, I. Bs, V, 198-9; Sübkî, *age*, VII, 231-4 No: 932; Sarîfinî, *age*, s. 396 No: 1344; İbnü'l-İmâd, *age*, VI, 14-17; Kâtib Çelebî, *age*, 423, 1056; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrût, Mektebetü'l-Müsennâ, VII, 220; G. Makdisi, "al-Kiya al-Harrasi", El2, V, 234; Ünalın, Abdülkerim, "Kiyâ el-Herrâsî", DİA, XXVI, 126.

Akta'dan, Dimaşk'ta Nasr b. İbrâhîm el-Makdisî ve Sehl b. Bişr, Bağdâd'da Alî b. Hüseyin b. Kureş, el-Ehvazî, Âsım b. Hasan el-Edîb, Ebû Abdullah el-Humeydî ve Mâlik b. Ahmed el-Bânyâsî'den, Vâsıt'ta Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Abdüsselâm el-İsfahanî'den hadis dinlemiştir. Ondan hadis nakledenler arasında Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Yahyâ el-Kuraşî ve Kâdî İyâz gibi hadis âlimleri bulunmaktadır. Ebû İshâk el-Habbâl hadis rivayet icazeti almıştır. Fıkıh eğitimini Bağdâd'da Ebû Bekr eş-Şâşî'den ve Şâm'da Nasr el-Makdisî'den; kıraat ilmini ise Seyyid b. Attâb'dan öğrenmiştir. Kıraat ilmindeki talebesi ise Hüseyin b. Muhammed b. Arîb'dir. H. 481 senesinde hacca gitmiş ve bu yolculuk münasebetiyle İslam beldesine giderek ilmini artırmıştır. H. 490 (1097) senesinde büyük bir birikimle memleketi Sarakusta'ya avdet etmiş, ancak çeşitli sebeplerden dolayı Mürsiye'ye yerleşmek zorunda kalmıştır. Hadîs ve onun turukları, illetleri, rical bilgisi, cerh-ta'dîl ilmindeki yetkinliği gibi alanlardaki birikimi nedeniyle pek çok kimse onun ders halkasına iştirak etmiştir. İbn Beşkuvâl icazet aldığı kimselerin en seçkinlerinden olduğunu ifade ederek önemine işaret etmiştir. Ebû Alî es-Sadefî, Buhârî ve Müslim'in sahihlerini, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'ini, Tirmizî'nin *es-Sünen ve eş-Şemâil*'ini, Dârekutnî'nin *es-Sünen, el-İlel, el-Mü'telif ve'l-Muhtelif, el-İstidrekât ve el-İlzâmât*'ını, Ebu'l-Velîd el-Bâcî'nin el-İşâre ve el-Cerh ve't-Ta'dîl'ini, Sülemî'nin Âdâbu's-Suhbe'sini okutmuştur. Birkaç kez Mürsiye ve İşbiliye gibi şehirlerin kadılığı teklif edilmiş olmakla birlikte bu görevlerden affını istemiştir. Yaşadığı zamanın hadiste otoritesi kabul edilen Ebû Alî es-Sadefî, Fransızlarla yapılan Kutunde savaşında 25 Rebûlevvel 514 (1120)'te şehit düşmüştür. Tespit edilebildiğimize göre *el-Mu'cem ve et-Ta'likâtu'l-Kübrâ* isimli eserleri bulunmaktadır.³²

4.2.3. Ebû Bekr Muhammed b. Velîd el-Fihrî et-Turtûşî (ö. 520/1126)

Endülüs asıllı olup ilerleyen yıllarda İskenderiye'ye yerleştiği bilinmektedir. H. 451 (1059) senesinde Turtûşe'de doğan et-Turtûşî, İbn Rendaka diye bilinmektedir. Endülüs'te öğrenimini tamamladıktan sonra rihle faaliyetini gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Basra, Bağdâd, İşbiliye gibi beldelere gitmiştir. O, Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Ebû Abdullah ed-Dâmegânî, Rızkullah et-Temîmî ve Ebû Abdullah el-Humeydî'den hadis rivayet etmiştir. Ebu'l-Velîd el-Bâcî'den hadis rivayet etme konusunda icazet almıştır. Basra'ya geldiğinde Ebû Alî et-Tüsterî'den Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'ini işitmiştir. Kendisinden hadis nakledenler arasında Ebû Tâhir es-Silefî ve Ebû Bekr İbnü'l-Arabî gibi önemli âlimler bulunmaktadır. Fıkıh ilmini Sarâkusta'da Ebu'l-Velîd el-Bâcî'den ve Bağdâd'da ise Nizâmiye medresesi hocaları Ebû Ahmed el-Cürcânî ve Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî'den öğrenmiştir. Muhaddis,

³² Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî (ö. 544/1149), *el-Gunye*, Beyrût, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982/1402, 1. Bs., s. 129-38; İbn Beşkuvâl, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm b. Zübeyr Sekafî Gırnâtî Endelüsî İbnü'z-Zübeyr Sekafî (ö. 708/1308), *es-Sıla* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Tûnus, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2010, 1. Bs., I, 205-7 No: 330; İbn Asâkir, Târîhu Dimaşk, XIV, 321-2 No: 1618; Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şehâbeddîn Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrût, Dâru Sâdır, 1977/1397, IV, 310; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, XXXV, 367 No: 70, es-Siyer, XIX, 376-8 No: 218, el-İber, II, 403, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (t.y.), IV, 1253-5 No: 1059; Safedî, *age*, XIII, 27-8 No: 3687; Yâfî, *age*, III, 160; İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed; *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (neşr. Gotthelf Bergstraesser), I-II, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 2008, 1. Bs., I, 250 No: 1138; Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tabakâtu'l-Huffâz*, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403, 1. Bs., s. 455 No: 1024; Makkarî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Nefhü't-Tib min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb* (thk. İhsân Abbâs), Beyrût, Dâru Sâdır, 1968/1388, II, 90-3; İbnü'l-İmâd, *age*, VI, 70-1; Katip Çelebi, *age*, II, 1736; Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrût, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002, 15. Bs., II, 255; Kehhâle, *age*, IV, 56; Talas, M. Asad, *age*, s. 102; Altıkulaç, Tayyar, "*Ebû Alî es-Sadefî*", DİA, X, 93.

Mâlikî fakihî, zâhid ve salih bir kimse olarak bilinen et-Turtûşî, h. 520 (1126) senesinde İskenderiye’de vefat etmiştir. Elde ettiği birikimlerle aralarında *Sirâcu’l-Mülûk* isimli bir eserinin de olduğu pek çok eser yazmıştır.³³

4.2.4. Ebu’l-Hasan Sa’dü’l-Hayr b. Muhammed el-Ensârî el-Belensî el-Endelûsî el-Mağribî (ö 541/1146)

Belensiye asıllı olup muhaddis ve fakih özelliklerini birlikte taşıyan el-Belensî, Bağdâd, Hemedân ve İsfahan gibi ilim beldelerine giderek ilmi birikimini zenginleştirmiştir. Bağdâd’da Nizâmiye medresesinde eğitim almıştır. Hadis hocaları arasında Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed en-Niâlî, İbnü’l-Batir, Tırâd b. Muhammed ez-Zeynebî, Ebû Sa’d el-Mutarriz gibi âlimler bulunmakta iken talebeleri arasında ise İbn Asâkir, Ebû Tâhir es-Silefî, İbnu’s-Sem’ânî, Ebû Mûsâ el-Medîni, Ebu’l-Yumn el-Kindî, Ebu’l-Ferec İbnu’l-Cevzî gibi önemli âlimler yer almaktadır. Arab edebiyatı noktasında ise Ebû Zekeriyâ et-Tebrizî’den oldukça faydalanmıştır. Taberânî’nin *el-Mu’cem*’ini, Ebû Ya’lâ’nın *el-Müsned*’ini, Nesâî’nin *es-Sünen*’ini okuttuğu bilinen Sa’dü’l-Hayr, ilim yanında ticaretle de uğraşmış ve bu maksatla Çin’e kadar gitmiştir. Bu münasebetle kendisine es-Sînî’de denilmiştir. Güvenilir bir kimse olarak kabul edilen Sa’dü’l-Hayr, h. 541 (1146) senesinde Bağdâd’da vefat etmiştir.³⁴

4.2.5. İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah el-Meâfirî (ö. 543/1148)

H. 468 (1075) senesinde İsbiliyye’de doğdu. Babası Abbâdî vezirlerinden ve bölgenin önemli ilim adamlarından Ebu Muhammed İbnü’l-Arabî’dir. O, Erken yaşlarda Kur’an’ı ezberledi. İsbiliyye’de dayısı Hasan b. Ömer el-Hevzenî, Ebu Abdullah İbn Manzur ve Ebu Muhammed b. Hazrec, Kurtuba’da Ebû Abdullah İbn Attâb ve Ebû Mervân İbn Serrâc gibi hocalardan ders aldı. H. 485 (1092) senesinde yaklaşık on sene sürecek olan bir rihle gerçekleştirdi. Mısır’da Ebu’l-Hüseyin el-Hilaî, Ebu’l-Hasan İbn Müşerref, Mehdî el-Verrâk’tan, Şâm’da Ebu’l-Feth el-Makdisî, Ebû Saîd ez-Zencânî, Ebû Bekr et-Turtûşî’den ve Ebû Hamîd el-Gazzâlî’den, Mekke’de Ebû Abdullah et-Taberî’den, Irâk’ta Ebu’l-Hüseyin İbnu’t-Tuyûrî’den ilim tahsil etti. Özellikle Ebû Bekr et-Turtûşî’den fıkıh, usul, hilâf, kelim gibi ilimlerde oldukça faydalandı. Fıkıh ilminde İbnu’t-Tuyûrî’nin yanında Ebû Hamid el-Gazzâlî ve Ebû Bekr eş-Şâşî’den istifade etmiştir. Bağdâd’a gittiğinde Nizâmiye medresesine devam ederek İbnu’t-Tuyûrî’nin yanısıra Ebu’l-Hasan Alî b. Hüseyin el-Bezzâz, Ebû Muhammed Ca’fer b. Ahmed es-Serrâc, Ebu’l-Vefâ İbn Akîl’den oldukça yararlanmıştı.

Kendisinden ilim tahsil edenler arasında Abdülhâlık b. Ahmed el-Yûsufî, Hasan b. Alî el-Kurtubî gibi âlimler yer almaktadır. H. 495 (1102)’te İsbiliyye’ye döndü ve sonraki zamanlarda şehrin kâdılığını üstlendi ise de bir müddet sonra muhaliflerinin tepkileri üzerine görevini bırakmak zorunda kaldı. Elde ettiği birikimlerle hadîs, fıkıh, usûl, ulûmu’l-Kur’ân, edebiyat, nahvi ve tarihle ilgili pek çok eser yazdığı ifade edilen İbnu’l-Arabî, h. 543 (1148)’te

³³ Sem’ânî, *age*, VIII, 235; İbn Beşkûvâl, *age*, II, 210-1 No: 1269; Zehebî, *es-Siyer*, XIX, 490-6 No: 285; İbn Hallikân, *age*, IV, 262-4 No: 605; Kâtîp Çelebî, *age*, s. 984, 1113; Babanzade Bağdâdî İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn Esmâi’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musannifîn*, I-II, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.y., II, 85; Makkarî, *en-Nefh*, II, 85-90; Kehhâle, *age*, XII, 96; Kılıç, Muharrem, “*Turtûşî*”, DiA, XXXXI, 430-1.

³⁴ Sem’ânî, *age*, II, 297-8; İbnü’l-Cevzî, *age*, XVIII, 51 No: 4124; Yâkût el-Hamevî, *age*, I, 491; İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 176; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, XXXVII, 65-6 No: 16, *es-Siyer*, XX, 158-60 No: 93, *el-İber*, II, 460; Safedî, *age*, XV, 118 No: 4838; Yâfî, *age*, III, 210; Sübkî, *age*, VII, 90 No: 785; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye* (thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXI, Cîze, Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1997/1417, XVI, 343; İbnü’l-İmâd, *age*, VI, 210; Ziriklî, *age*, III, 84; Makkarî, *age*, II, 632 No: 255; Talas, M. Asad, *age*, s. 103.

vefat etmiş ve Fâs'ta defnedilmiştir.³⁵ Mâlikî fıkı hakkında farklı görüşleri ihtiva eden *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, Tirmizî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eserinin tam şerhi olan *Arîzatu'l-Ahvezi fî Şerhi't-Tirmizî*'si, kelâm ve mezhepler tarihi ile ilgili olan *el-Avâsim mine'l-Kavâsim*'ı, nasih ve mensuh ilmiyle ilgili olarak yazılan *en-Nâsîh ve'l-Mensûh'u*, *el-Kabes fî şerhi Muvatta-i Mâlik b. Enes, Tertübü'r-Rihle li't-Tergîb fi'l-Mille* gibi eserler onun hadis ve fıkıh ilmindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

4.2.6. Ebû Necîb Sühreverdî, Abdülkâdir b. Abdullah el-Bekrî el-Kureşî (ö. 563/1168)

Şâfiî fakîh Sühreverdî³⁶, h. 490 (1097) senesi civarında Sühreverd'de doğmuştur. Soyu Hz. Ebubekr'le birleşmesi münasebetiyle el-Bekrî ve el-Kureşî nisbeleriyle anılan Sühreverdî'nin lakabı ise Ziyâu'd-Dîn'dir. H. 507 (1113) senesinde Bağdâd'a giderek Nizâmiye medresesinde Es'ad el-Mîhenî'den Şâfiî fıkı, Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî en-Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî, Ebû Mansûr Abdurrahmân b. Muhammed el-Kazzâz, Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Ahmed İbnu's-Semerkandî, Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî, Ebû Alî Muhammed b. Saîd b. Nebhân gibi âlimlerden hadis dersleri almıştır. Bu ilimler yanında fıkıh usulü ve kelâm ile ilgili pek çok eser okumasının yanısıra Vâhidî'nin *el-Vasît fi't-Tefsîr*'ini ezberlemiştir. İbn Nebhân'dan Ebû Ubeyd'in *Garîbu'l-Hadis*'ini okuması hadis ilmine verdiği değeri göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Arap dilindeki bilgisini artırmak amacıyla Ebu'l-Hasan b. Ebî Zeyd el-Fasîhî en-Nahvî'den ders almıştır. Ahmed el-Gazzâlî'ye intisab ederek ise tasavvuftaki eğitimini tamamlamıştır. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında İbn Asâkir, oğlu Kâsım, İbnu's-Sem'ânî, Ebû Ahmed b. Sükeyne, Ebû Tâlib Abdü's-Semî', yeğeni Şihâbuddîn Ömer es-Sühreverdî gibi kişiler bulunmaktadır. Verdiği fetvalar nedeniyle Iraklılar'ın müftüsü olarak tanınmıştır. Bu durumun fıkıh ilmindeki birikiminin delili olarak kabul edilmesinde bir sakınca olmamalıdır. H. 545 (1150) senesinde Nizâmiye medresesi müderrisliğine tayin edilen Sühreverdî iki sene sonra bu görevden azledilmiştir. H. 557 (1162) senesinde Kudüs'ü ziyaret amaçlı bir yolculuğa çıkmış ancak Haçlılarla olan savaş sebebiyle oraya girememiş ve Dımaşk'ta hadis rivayetinde bulunmuştur. H. 563 (1168) senesinde Bağdâd'da vefat etmiş ve cenazesi Dicle nehri kenarında kendisi adına inşa edilen medreseye defnedilmiştir. İki eseri bilinmekte olup *Adâbu'l-Mürîdîn tasavvuf, diğer eseri Şerhu Ba'zi'l-İleli'l-Müşkile fi'l-Mesâbih (Muhtasaru Mişkâti'l-Mesâbih li'l-Beğavî veya Garîbu'l-Mesâbih)* ise hadis ile ilgilidir.³⁷

³⁵ Kâdî İyâz, *age*, s. 66-72; İbn Hallikân, *age*, IV, 296-7 No: 181; Zehebî, *es-Siyer*, XX, 197-204 No:128; Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Alî; *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I-II, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 198/1403, 1. Bs., II, 167-71 No: 511; Baltacı, Ahmet, “*Ebû Bekir İbnü'l-Arabî*”, DİA, XX, 488-91.

³⁶ Sühreverd, Zencân'a bağlı bir kasabadır. Sem'ânî, *age*, VII, 197; Yâkût el-Mamevî, *age*, III, 289; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, 157; İbn Hallikân, *age*, III, 205; İbnü'l-İmâd, *age*, VI, 346.

³⁷ Sem'ânî, *age*, VII, 197; Yâkût el-Mamevî, *age*, III, 289-90; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddîn Alî b. Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Kâmil fi't-Târîh* (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), I-XI, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987/1407, 1. Bs., X, 10, *el-Lübâb*, II, 157-8; İbnü'l-Müstevfî, Mübârek b. Ahmed el-Lahmî, *Târîhu Erbil* (thk. ve tlk. Sâmî b. es-Seyyid Hammâs es-Sakkâr), Bağdâd, el-Mektebetü'l-Vataniyye, 1980, 107-12 No: 39; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefayatu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân* (thk. İhsân Abbâs), I-VIII, Beyrût, Dâru Sâdir, 1978/1398, III, 204-5 No: 293; Dübeysî, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd b. Yahyâ, *Zeylu Târîhi Medîneti's-Selâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrût, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006/1427 1. Bs., IV, 297-9 No: 2118; Zehebî, *es-Siyer*, XX, 476-8, *el-İber*, III, 40, *Târîhu'l-İslâm*, XXXIX, 164-7 No: 111; Safedî, *age*, XIX,

4.2.7. İbn Asâkir, Alî b. Hasan Ebu'l-Kâsım ed-Dımaşkî (ö. 571/1175)

H. 499 (1105) senesinde doğmuştur. Lakabı 'sikatu'd-dîn' olup Şâm muhaddisi diye tanınmıştır. Aynı zamanda Şâfiî fikhının önde gelen âlimleri arasında yer almaktadır. H. 505 (1111) yılında henüz altı yaşındayken babası ve amcasından hadis dinlediği bilinmektedir. İlk eğitimini Dımaşk'ta itmam ettikten sonra Hicâz, Bağdâd, Horasan, Nîsâbûr, Herât, Kûfe, Merv, İsfahan gibi ilim merkezlerine giderek ilmini artırmıştır. Hadis ilmi yanında fıkıh, nahiv ve hilâf ilmini tahsil eden İbn Asâkir, Ebu'l-Hasan es-Sülemî, annesi tarafından dedesi Ebu'l-Mufaddal İsâ b. Alî el-Kureşî, Ebû Sa'd el-Kirmânî, Hibetullah b. Husayn, Abdullah b. Muhammed el-Mısri el-Gazâl, Abdülvâsi' el-Herevî, Hüseyin b. Abdümelik el-Hallâl'in aralarında bulunduğu 1300 âlimden faydalanmıştır. Talebeleri arasında Ma'mer b. Fâhir, Hâfız Ebu'l-Alâ, oğlu Kâsım b. Alî, Ebû Ca'fer el-Kurtubî gibi pek çok kişi bulunmaktadır. Aralarında Ebu'l-Hâsan el-Allâf, Ebû Alî b. Nebhân, Ahmed b. Muhammed el-Haddâd, Gânim el-Burcî'nin bulunduğu âlimler ona icazet vermişlerdir. Bağdâd'da ikamet ettiği süre içerisinde Nizâmiye medresesinde fıkıh tahsil etmiştir. Dindâr, hadislerin sened ve metinlerini iyi bilen ve sika diye değerlendirilen İbn Asâkir, h. 571 (1175) senesinde Dımaşk'ta vefat etmiş ve babasının yanına defnedilmiştir.

En önemli eseri Dımaşk'a gelen kişilerin biyografilerinden bahsettiği *Târîhu Dımaşk*'tir. Bunun yanısıra Eş'ârîliği savunmak üzere kaleme aldığı *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî*'si, Mâlik b. Enes'in el-Muvatta isimli eserinin önemini ifade ettiği *Keşfu'l-Muğattâ fi Fazli'l-Muvatta*'sı çok kıymetlidir.³⁸

4.2.8. Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed b. Silefe es-Silefî (ö. 576/1180)

H. 475 (1082) senesinde doğmuştur. H. 472 (1079), 474 (1081), 476 (1083) veya 478 (1085)'te doğduğu da rivayet edilmektedir.³⁹ Dedesi Velîd b. İbrâhîm'in dudağı yarık olması nedeniyle Silefî diye lakablanmış ve Ahmed b. Muhammed de bu isimle tanınmıştır.⁴⁰ Bilindiği kadarıyla ilk hadis semâi h. 488 senesinde vaki olmuştur.⁴¹

Hocaları arasında Rızkullah et-Temîmî el-Hanbelî, Kâsım b. Fazl es-Sekafî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Yûsuf el-Kasrî, Saîd b. Muhammed el-Cevherî, Mekkî b. Mansûr es-Sellâr, Muhammed b. Muhammed b. Abdülvehhâb el-Medîni, Ebû Mutî' Muhammed b. Abdülvâhid es-Sahhâf, Fadl b. Alî el-Hanefî ve Ahmed b. Abdülgaffâr b. Eşe yer almaktadır.⁴²

Kendi beldesinin âlimlerinden ilim tahsil ettikten sonra ilmî seyahetlere başlamış, bu bağlamda Bağdâd'da Nasr b. Batir, Ebû Bekr et-Tûsî, Hüseyin b. Alî el-Büsri'den; Kûfe'de Ebu'l-Bekâ'dan; Mekke'de Hüseyin b. Alî et-Taberî'den; Medîne'de Ebu'l-Ferec el-Kazvîni'den; Basra'da Muhammed b. Ca'fer el-Askerî'den; Zencân'da Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Zencûye'den; Hemedân'da Ebû Gâlib Ahmed b. Muhammed el-Adl; Rey'de Ebu'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil eş-Şâfiî'den; Kazvîn'de İsmâil b. Abdülcebbâr el-Mâlikî'den; Merâğa'da Sa'd b. Alî el-Mısri'den; Dımaşk'ta Ebû Tâhir el-Hinnâî'den;

33 No: 7167; Yâfiî, *age*, III, 280; Sübkî, *age*, VII, 173-5; İbnü'l-İmâd, *age*, VI, 346-7; Bağdâdlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Arifîn*, I, 606-7; Kehhâle, *age*, V, 311; Felicia Soviero, "al-Suhrawardi, Abu'l-Nadhib Abd al-Kahir", EL2, IX, 778; Öngören, Reşat, "Sühreverdî, Ebu'l-Necib", DİA, XXXVIII, 35-6.

³⁸ Zehebî, *es-Siyer*, XX, 554-71 No: 354, *el-İber*, III, 60-1; İbn Hallikân, *age*, III, 309-11 No: 114; Yâfiî, *age*, III, 297-9; İbn Tağrıberdî, *age*, VI, 70; İbnü'l-İmâd, *age*, VI, 395-7; Küçükaşçı, Mustafa Sabri – Tomar, Cengiz, "Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir", DİA, XIX, 321-4.

³⁹ İbn Hallikân, *age*, I, 106-7; Zehebî, *es-Siyer*, XXI, 7 No: 1; Sübkî, *age*, VI, 33.

⁴⁰ Zehebî, *es-Siyer*, XXI, 6 No: 1; Sübkî, *age*, VI, 32

⁴¹ Sübkî, *age*, VI, 33.

⁴² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 208-9; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1298; Sübkî, *age*, VI, 33.

Nihâvend'de Ebû Mansûr Muhammed b. Abdurrahmân'dan; Ebher'de Ebû Saîd Abdurrahmân b. Melkân eş-Şâfiî'den; Vâsıt'ta Ebû Nuaym b. Zeyneb'ten; Selmâs'ta Muhammed b. Seâde el-Hilâlî'den; Hille'de Muhammed b. Hasan b. Fedûye'den; Şehristân'da Ebu'l-Feth Ahmed b. Muhammed b. Reşîd'den; İskenderiye'de Ebu'l-Kâsım b. Fehhâm es-Sakallî'den hadis rivayet etmiştir.⁴³ Yolculuklarda ömrünün önemli bir kısmını geçirmiş ve sayısız pek çok kimseden hadis almıştır.⁴⁴ Yukarıda zikri geçen yerler dışında Mısır, Erdebîl, Azerbaycan, Sûr, Derbend, Diyarbakır, Basra, Ehvâz, Dînever, Tüster gibi şehirlere de gitmiş ve bu yerlerin âlimlerinden faydalanmıştır.⁴⁵ H. 511 (1117) senesinde İskenderiye'ye giderek bu şehre yerleşmiştir.⁴⁶

Kendisinden ise Ebû Alî el-Berdânî, Hâfız Muhammed b. Tâhir, Saîd b. Hayr el-Endelûsî, Ebu'l-İzz Muhammed b. Alî el-Mulkabâzî, Yahyâ b. Sa'dûn el-Kurtubî, Kâdî İyâz icazetle, Ebû Sa'd İbnu's-Sem'ânî, Hibetullah b. Asâkir, Abdülganî el-Makdisî ve diğer pek çok kişi hadis rivayet etmiştir.⁴⁷ Hadis dışında Ebu'l-Hasan et-Taberî, Fahru'l-İslâm eş-Şâfiî ve Yûsuf b. Alî ez-Zencânî'den fıkıh; Ebû Zekeriyâ et-Tebrîzî'den ise edebiyat öğrenmiştir.⁴⁸

Zehebî onu muhaddis, hafız, müşkil konularda araştırması çok, hadis ilminde zamanının yeganesi, rivayet ve tahdis prensiplerini iyi bilen bir kimse olarak tavsif etmiştir. Yine o mütkın, müteşebbit, tenkidçi ve âli isnadların kendisi ile sona eren bir kimse olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ Safedî; *sadrüddîn* olarak isimlendirmiş ve onu hafızlardan biri olarak tanıtmıştır.⁵⁰ Sem'ânî⁵¹ sika, mütkın, hadis konusunda anlayışı ve basireti engin, sebt, hafız ve Sübkî⁵² hafız, hüccet, sebt, fakih, dilci bir kimse olarak nitelemiştir. Onun, Sem'ânî, Silefî ve İbn Asâkir'e hadis rivayet etme icazeti verdiği bilinmektedir.⁵³ Hadis dışında şiirle de ilgilenmiş ve şiir yazmıştır.⁵⁴ Şâfiî mezhebine mensup bir şahsiyet olup⁵⁵ h. 576 (1180) senesinde vefat etmiştir.⁵⁶

4.2.9. Ebû Fadl İlyâs b. Câmî' b. Alî el-Erbîlî (ö. 601/1204)

H. 551 (1156) senesinde doğan el-Erbîlî, h. 572 (1176) senesinde Bağdad'a gelerek Nizâmiye medresesinin öğrencisi olmuştur. Burada fıkıh yanında hadis dersi de alan bir muhaddistir. Hadis aldığı hocaları arasında Şühde bnt. Ahmed el-İberî, Es'ad b. Yekderk el-Cibrîlî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Ferrâ es-Sülemî, Ebu'l-Hüseyn Abdülhak b. Abdülhâlık b. Yûsuf, Ebu'l-Fütûh Mübârek b. Muhammed b. Selm el-Hâşimî, Ebû Hâşim İsa b. Ahmed ed-Dûşâbî ve diğerleri bulunmaktadır. Öğrenimini tamaladıktan sonra memleketi Erbil'e dönmüş ve burada hadis rivayetinde bulunmuştur. Birçok faydalı çalışması olduğu bilinen İlyâs, şürût⁵⁷

⁴³ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1299; Sübkî, *age*, VI, 34-5.

⁴⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1299.

⁴⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 208-9.

⁴⁶ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1299.

⁴⁷ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1300; Sübkî, *age*, VI, 36.

⁴⁸ Sübkî, *age*, VI, 36.

⁴⁹ Zehebî, *es-Siyer*, XXI, 5 No: 1, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1299-1301.

⁵⁰ İbn Hallikân, *age*, I, 105.

⁵¹ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1301; Sübkî, *age*, VI, 37.

⁵² Sübkî, *age*, VI, 33.

⁵³ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 209; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1301.

⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 210-1.

⁵⁵ İbn Hallikân, *age*, I, 105; Sübkî, *age*, VI, 37.

⁵⁶ İbn Hallikân, *age*, I, 106; Sübkî, *age*, VI, 40; Efendioğlu, Mehmet, "Silefî", *DİA*, XXXVII, 198-200.

⁵⁷ Hukukî muameleleri ve mahkeme kayıtlarını belgeleme usulünü konu alan ilim ve bu alanda yazılan eserlerin ortak adıdır. Atar, Fahrettin, "ŞÜRÛT ve SİCİLLÂT", *DİA*, XXXIX, 270-3.

ilminde de oldukça mahirdi. Sikâ ve sadûk bir âlim diye değerlendirilen İlyâs b. Câmî', h. 601 (1204) senesinde Erbil'de vefat etmiştir.⁵⁸

4.2.10. Ebu'l-Bekâ Hâlid b. Yûsuf b. Sa'd Ebu'l-Bekâ en-Nablûsî (ö. 663/1265)

Lakabı Zeynü'd-Dîn, künyesi Ebu'l-Bekâ ve nisbesi Nablûsî ve ed-Dımaşkî olup Nablûs'ta h. 585 (1189) senesinde doğmuştur. Dımaşk ve Bağdâd'a rihle gerçekleştirmiş ve bu yerlerin âlimlerinden istifade eden bir muhaddistir. Bağdâd'da ikamet ettiği zaman diliminde Nizâmiye medresesinin vâkıflığını üstlenmiştir. O, Bahâuddîn İbn Asâkir, Muhammed b. Hasîb, İbn Taberzed, Hüseyin b. Şenîf ve Ebû Muhammed b. Ahdar'dan hadis rivayet etmiştir. Talebeleri ise Muhyiddîn en-Nevevî, Tâcuddîn el-Fezârî, Takiyyüddîn İbn Dakîkî'l-İd gibi önemli hadis âlimleri yer almaktadır. Hadis ilminde oldukça yetkin bir muhaddis olup Dımaşk'taki Nûriyye Dâru'l-hadîs'inin şeyhliğini üstlenmiştir. Sika ve müsbit bir kimse olan Hâlid b. Yûsuf, h. 663 (1265) senesinde vefat etmiştir.⁵⁹

4.2.11. Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer el-Ca'berî eş-Şâfîî (ö. 732/1332)

Şeyhu'l-Kurrâ ve Şeyhu Beledi'l-Halîl diye bilinen Ca'berî, h. 640 (1242) senesinde Ca'ber Kalesi'nde doğmuştur. O, Ca'ber müezzini ve bu şehrin ileri gelenlerinden Ömer b. İbrâhîm'in oğlu olup ilim ve din noktasından köklü bir aileye müntesiptir. Kur'ân hafızı olmasının yanı sıra Kıraat-ı Seb'a ile ilgili et-Teysîr ve Şâfîî fıkhı ile ilgili et-Ta'cîz'i ezberlemiştir. H. 660 (1262) yılında 20 yaşındayken ilim, kültür ve bilgisini artırmak amaçlı rihleler gerçekleştirmiş ve bu bağlamda Bağdâd'a gidip Nizâmiye medresesinde okumuştur. Aynı zamanda Muntansırıyye medresesinde de derslere devam etmiştir. Fıkıh ilmini Ebu'l-İz Muhammed b. Abdullah el-Basrî eş-Şâfîî'den tevârüs etmiştir. Çocukken Musul'da okuduğu et-Ta'cîz fi Muhtasari'l-Vecîz adlı eseri burada müellifinden ikinci defa okumuştur. Dımaşk'a giderek İbnü'l-Buhârî'den hadis dinlemiştir. Kıraat- Seb'a'yı Ebu'l-Hasan Alî b. Osmân el-Vücûhî'den, aşereyi Ebû Alî Hüseyin b. Hasan et-Tikrîfî'den almıştır. H. 688 yılında Halîl (Filistîn) şehrine dönerek ölünceye kadar kazâ, fetvâ, hutbe ve tedris ve telif işleriyle ilgilenmiştir. Pek çok ilimde eğitim alan ve özellikle kıraat ilminde öne çıkan Ca'berî'den Sübkî, Zehebî gibi âlimler faydalanmıştır. Fakîh, kıraat âlimi ve muhaddis olarak nitelenen Ca'berî, h. 732 (1332) senesinde vefat etmiştir. Zikri geçen ilim dallarında çok kıymetli eserler veren Ca'berî, neredeyse tüm âlimler tarafından fazileti, dindarlığı, iffeti gibi özellikleri münasebetiyle övülmüştür.⁶⁰

⁵⁸ Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî, *et-Tekmile li Vefeyati'n-Nekale* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1984/1405, 3. Bs., II, 64 No: 882; Dübeyisî, *Zeylu Târihi Medîneti's-Selâm*, II, 564 No: 1075; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXXIII, 49, *el-Muhtasaru'l-Muhtac İleyh min Târihi'l-Hâfiz Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd ed-Dübeyisî*, Bağdâd, Matbatu'l-Meârif, 1951/1371, I, 260 No: 524; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâîl b. Ömer, *Tabakâtu's-Şafîiyye* (thk. Abdülhafîz Mansûr), Beyrût, Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2004, 1. Bs., s. 709-10 No: 779; İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafîs Sirâceddîn Ömer b. Alî b. Ahmed, *el-Akdu'l-Müzzeb fi Tabakâti Hameleti'l-Mezheb* (thk. Eymen Nasr el-Ezherî ve diğeri), Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1417, 1. Bs., s. 339 No: 1319; İbnü'l-Müstevfî, *age*, II, 315-6; Kehhâle, *age*, VIII, 65.

⁵⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXXIX, 145 No: 90, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, 1447 no: 1148; Safedî, *age*, XIII, 173-4 No: 3391; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVII, 462, *Tabakâtu's-Şafîiyye*, s. 808-9 No: 895; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, s. 507-8 No: 1115; İbnü'l-İmâd, *age*, VII, 543.

⁶⁰ Zehebî, *el-İber*, IV, 94; Yâfîî, *age*, IV, 214-5; Sübkî, *age*, IX, 398-9 No: 1341; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVIII, 350-1; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 25-6 No: 84; İbnü'l-İmâd, *age*, VIII, 171-2; Kehhâle, *age*, I, 69; Muhammed Sâlim Muhaysın, *Mu'cemu'l-Huffâzi'l-Kur'ân abre't-Târih*, Beyrût, Dâru'l-Cîl, 1992/1412, 1. Bs., II, 15-21; Atik, M. Kemal, "Ca'berî", DİA, VI, 527-8.

5. SONUÇ

1. Nizâmiye medreselerinin yetiştirdiği talebeler arasında Endülüs, Dımaşk vb. yerlerden gelen kişiler de yer almaktadır. Burada yetişen öğrenciler vasıtasıyla Doğu'nun ve Batı'nın hadis ilmi noktasından aydınlatıldığını ifade edebiliriz.

2. Nizâmiye medreseleri batı ile doğuyu birbirine kaynaştıran bir özelliğe de sahiptir. Nitekim Endülüslü Ebû Alî es-Sadefî, Hüseyin b. Muhammed b. Fîrrûh es-Sarakustî el-Endelûsî (ö. 514/1120), Ebû Bekr Muhammed b. Velîd el-Fihri et-Turtûşî (ö. 520/1126), Ebu'l-Hasan Sa'du'l-Hayr b. Muhammed el-Ensârî el-Belensî el-Endelûsî el-Mağribî (ö. 541) ve İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah el-Meâfirî (ö. 543/1148) gibi döneminin ileri gelen pek çok âliminin burada eğitim görmesi bunu kanıtlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

3. Dönemlerinin en önemli muhaddis âlimlerinden Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 510/1116) ve oğlu Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1116) gibi kişilerin bu medreselerde ders vermesi, Nizâmiye medreselerinin hadis noktasındaki ulaştığı yüksek mevkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

4. Tükenmeye yüz tutan hadis imla⁶¹ geleneğini Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Mes'ade b. İsmâîl el-İsmâîlî el-Cürcânî (ö. 477/1084), Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Zâhir b. Muhammed en-Nevkânî ve Ebû Bekr Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî el-Mervezî (ö. 510/1116) gibi âlimler canlandırmışlardır.

5. Bu medreseler İbn Asâkir ve İbnü'l-Arabî gibi önemli ilim adamlarının yetişmesine katkı sağlamıştır. Bu ilim adamları hadislerin doğru değerlendirilip anlaşılması, hadis eğitim ve öğretim metodunda takip edilecek metod gibi konular hakkında önemli eserler ortaya koymuşlardır.

6. Nizamiyeli muhaddisler dönemlerinin gereği olan rıhle faaliyetini gerçekleştirmişler, böylelikle çeşitli yerlerin bilgilerini alarak ilmi birikimlerini artırmışlardır.

7. Ayrıca Nizamiyeli muhaddislerin kimler olduğunu tespit etmeye çalıştığımızda medrese ile ilgili telif edilen eserlerde muhaddis diye bahsedilen bazı kişilerin bu vasfi taşımadıkları⁶², diğer bir çalışmada ise müderrislerin hiçbir kategoriye ayrılmadan sadece listelendikleri görülmüştür. Bu hatalar bu çalışmamızda giderilmiştir.

⁶¹ Bir muhaddisin rivayet ettiği hadisleri veya bir âlimin okutacağı metni talebeye yazdırması anlamında terimdir. Bilgi için bkz. Aydın, Abdullah, "İmlâ", DİA, XXII, 225.

⁶² Bu kişiler için bkz. Talas, M. Asad, age, s. 91 (Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Bakkâl el-Bağdâdî); Ocak, Ahmet, age, s. 179-240.

KAYNAKLAR

- Acar, Abdurrahman, *Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları*, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu = International Symposium on the Contribution of Turkish World to Islam, 31 Mayıs - 1 Haziran 2007, s. 351-364.
- Altıkulaç, Tayyar, “*Ebû Alî es-Sadeî*”, DİA, X, 93.
- Atar, Fahrettin, “*ŞÜRÛT ve SİCİLLÂT*”, DİA, XXXIX, 270-3.
- Atik, M. Kemal, “*Ca’berî*”, DİA, VI, 527-8.
- Aydınli, Abdullah, “*İmlâ*”, DİA, XXII, 225-6.
- Baltacı, Ahmet, “*Ebû Bekir İbnü’l-Arabî*”, DİA, XX, 488-91.
- Babanzade Bağdadlı İsmâil Paşa (ö. 1338/1920), *Hediyetü’l-Ârifîn Esmâi’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musannifîn*, I-II, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.y.
- _____ (ö. 1338/1920), *Îzâhu’l-Meknûn fi’z-Zeyli alâ Keşfu’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütübi’l-Fünûn*, I-II, Dâru Turâsi’l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Alî (ö. 946/1540); *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, I-II, Beyrût, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 198/1403, 1. Bs.
- Dübeyî, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd b. Yahyâ (ö. 637/1239), *Zeylu Târîhi Medîneti’s-Selâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Beyrût, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2006/1427 1. Bs.
- Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi’l-Mülûk ve’l-Ümem* (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ ve Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrût, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995/1415, 2. Bs.
- Efendioğlu, Mehmet, “*Muhammed b. Mansûr Sem’ânî*”, XXXVI, 464-5.
- _____ , “*Abdülkerim b. Muhammed Sem’ânî*”, XXXVI, 461-2.
- _____ , “*Sileî*”, DİA, XXXVII, 198-200.
- İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Sikatüddîn Alî b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dimaşk* (thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri), Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1997.
- İbn Beşkuvâl, Ebû Ca’fer Ahmed b. İbrâhîm b. Zübeyr Sekafî Gırnâî Endelüsî İbnü’z-Zübeyr Sekafî (ö. 708/1308), *es-Sıla* (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Tûnus, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2010, 1. Bs.
- İbn Hallikân, Ebu’l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefayatu’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zamân* (thk. İhsân Abbâs), I-VIII, Beyrût, Dâru Sâdir, 1978/1398.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebu’s-Sıdk Takıyyuddîn Ebû Bekr B. Ahmed (ö. 851/1447), *Tabakâtu’s-Şâfiyye*, I-V, Haydarâbâd, Matbaatu Meclisi Dâireti’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1978/1398, 1. Bs.
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Ömer (774/1373), *Tabakâtu’s-Şâfiyye* (thk. Abdülhafız Mansûr), Beyrût, Dâru’l-Medâri’l-İslâmî, 2004, 1. Bs.

- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXI, Cîze, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997/1417.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînuddîn Muhammed b. Abdülganî b. Ebî Bekr el-Bağdâdî (ö. 629/1232), *Kitâbu't-Takyîd li Ma'rifeti'r-Ruvât ve's-Sünen ve'l-Mesânîd*, I-II, Hindistan, Vizâretü'l-Meârif ve Şuûni's-Sekafiyye, 1983/1403.
- _____, *Tekmiletü'l-İkmâl* (thk. Abdulkayyûm Abdurabinnebi), I-VI, Mekke, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ 1991.
- İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf b. Tağriberdî (ö. 874/1469), *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, (takdim ve ta'lik Muhammed Hüseyin Şemsüddin), I-XVI, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992/1413, 1. Bs.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1429); *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (neşr. Gotthelf Bergstraesser), I-II, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 2008, 1. Bs.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddîn Alî b. Muhammed b. Abdülkerîm (ö. 630/1233), *el-Kâmil fî't-Târîh* (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), I-XI, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987/1407, 1. Bs.
- _____, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Beyrût, Dâru Sâdır, 1980/1400.
- İbnü'l-Fuvatî, Ebü'l-Fazl Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ahmed, (ö. 723/1323), *Mecmau'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb* (thk. Muhammed el-Kâzım), Tahrân, Vizâretü's-Sekâfiyyeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1416, 1. Bs.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed (ö. 1089/1679) *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb* (thk. Abdülkâdir el-Arnâût ve Mahmûd el-Arnâût) I-X, Beyrût, Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafıf Sirâceddîn Ömer b. Alî b. Ahmed (ö. 804/1401), *el-Akdu'l-Müzheb fî Tabakâti Hameleti'l-Mezheb* (thk. Eymen Nasr el-Ezherî ve diğeri), Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1417, 1. Bs.
- İbnü'l-Müstevfî, Mübarek b. Ahmed el-Lahmî (ö. 637/1239), *Târîhu Erbil* (thk. ve tlk. Sâmi b. es-Seyyid Hammâs es-Sakkâr), Bağdâd, el-Mektebetü'l-Vataniyye, 1980.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî (ö. 544/1149), *el-Gunye*, Beyrût, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982/1402, 1. Bs.
- Kâtip Çelebi, Hâcî Halîfe Mustafâ b. Abdullah (ö. 1067/1657), *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, Beyrût, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî.
- Kehhâle, Ömer Rızâ (ö. 1905/1987), *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrût, Mektebetü'l-Müsennâ, 1957.
- Kılıç, Muharrem, "Turtûşî", DiA, XXXXI, 430-1.
- Kırpık, Güray, *Bağdat Nizamiye Medresesi Kuruluşu, Yapısı ve İşleyişi, İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm)*, Uluslararası Sempozyum, 07-08-09 Kasım 2008, 2011, cilt: II, s. 685-698.

- Köroğlu, Mehmet, *Nizamiye Medreselerinin İcra ettiği Fonksiyon ve Etkilediği Coğrafya* (basılmamış yüksek lisans tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Kuşçu, Ayşe D., *Orta Doğu'da Şi'i-Sünnî Mücadelesinde Selçuklu ve Zengî Medreselerinin Yeri*, Akademik Orta Doğu Dergisi, Sayı: 4, s. 21-44.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri – Tomar, Cengiz, “*Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir*”, DİA, XIX, 321-4.
- Makdisi, George, “*al-Kiya al-Harrasi*”, El2, V, 234
- Makkarî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1041/1631), *Nefhü't-Tîb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb* (thk. İhsân Abbâs), Beyrût, Dâru Sâdır, 1968/1388.
- Muhammed Sâlim Muhaysın, *Mu'cemu'l-Huffâzi'l-Kur'ân abre't-Târîh*, Beyrût, Dâru'l-Cîl, 1992/1412, 1. Bs.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî (ö. 656/1258), *et-Tekmile li Vefeyati'n-Nekale* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1984/1405, 3. Bs.
- Ocak, Ahmet, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri*, İstanbul, Nizamiye kademi, 2017.
- _____, *Medrese Geleneği İçinde Nizamiye Medreseleri'nin Önemi ve İlim Dünyasına Kazandırdığı Yenilikler*, II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya), 2013, s. 441-62.
- Okumuşlar, Muhiddin, *Ehli Sünnetin Kurumlaşmasında Nizamiye Medreselerinin Etkisi*, Marife, VIII/1, 2008.
- Öngören, Reşat, “*Sühreverdi, Ebu'l-Necîb*”, DİA, XXXVIII, 35-6.
- Özaydın, Abdülkerim, “*Nizâmiye Medresesi*”, DİA, XXXIII, 189
- Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddîn Halîl b. İzzuddîn Aybeg b. Abdullah (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (thk. ve i'tina Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafâ), I-XXIX Beyrût, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000/1420, 1. Bs.
- Sarîfînî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ezher, *el-Müntehab mine's-Siyâk li Târîhi Nisâbûr* (thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz), Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, 1. Bs.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî (ö. 562/1167), *el-Ensâb* (ta'lik Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrût, Dâru'l-Cinân, 1988.
- _____, *el-Ensâb* (thk. eş-Şeyh Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî), I-XII, Beyrût, 1980/1400.
- Soviero, Felicia, “*al-Suhrawardi, Abu'l-Nadjib Abd al-Kahir*”, EL2, IX, 778.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tabakâtu'l-Huffâz*, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403, 1. Bs.
- _____, *Buğyatu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât* (Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), I-II, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964, 1. Bs.

- _____, *Hüsni'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire* (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Kâhire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967/1387.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi (ö. 771/1370), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ* (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfattâh Muhammed el-Hulv), I-X, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1964/1383.
- Talas, M. Asad, *Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim* (trc. Sadık Cihan), Samsun, Etüt yay. 2000.
- Ünalın, Abdülkerim, "Kiyâ el-Herrâsi", DİA, XXVI, 126.
- Yâfiî, Afidüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî el-Yemânî (ö. 768/1366), *Mir'âtu'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, I-IV, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1417, 1. Bs.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şehâbeddîn Yâkût b. Abdullah (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrût, Dâru Sâdır, 1977/1397.
- Zehebî Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348), *Düvelü'l-İslâm* (thk. Hasan İsmâil Merve), I-II, Beyrût, Dâru Sâdır, 1999, 1. Bs.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâût ve Ekrem el-Bûşî), I-XXV, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1982/1402, 2. Bs.
- _____, *Târîhu'l-İslâm* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), I_XXXXXIII, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988.
- _____, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (t.y).
- _____, *el-İber fî Haberi Men Gaber* (thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), I-IV, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1408, 1. Bs.
- _____, *el-Muhtasaru'l-Muhtac ileyh min Târîhi'l-Hâfiz Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd ed-Dübeysi*, Bağdâd, Matbatu'l-Meârif, 1951/1371.
- _____, *el-Muayyen fî Tabakâti'l-Hadis* (vadaha havâşi: Muhammed Besyûnî Zağlûl), Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419, 1. Bs.
- Ziriklî, Hayruddîn, (ö. 1976) *el-A'lâm*, Beyrût, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002, 15. Bs.